

ՀԱՆԴԵՍ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՇԻՎԼԵՐ ՊԱՏՄԱԳԻՐ, ԿԵԹԵ ԲՆԱՊԱՏՈՒՄ

Շրկու հռչականուն գերմանացի բա- նաստեղծից քերթութիւնքն այնքան ծանօթ և այնքան տարածուած են, որ կերպով մը մոռցնել տուած են իրենց ուրիշ նիւթոց վերաբերեալ գրուածք- ներն, որոնք բաւական էին ուրիշ անձի մ'ալ ձեռնարկի անունը տալ: Այս եր- կորդական գրուածոց մէջ գլխաւորը կրնան համարուիլ Շիւլլէրի Պատմու- թիւնքը և Կեթէի բնական Պատմու- թեան վերաբերեալ գրուածքն: Բայց ասոնց՝ մանաւանդ Շիւլլէրի պատմու- թեանց, ինչ պատճառաւ գրուած ըլ- լալը իմանալու համար, հարկ է որ իր կենաց կարեւոր էջերէն մէկը նախ բա- նանք:

Վիւրդէմպլէրիի դուքսը մեծ վար- ժարան մը բացեր էր, յորում մասնա-ւոր ընտրեալ աշակերտք, զինուորա- կան արհեստից պիտի կրթուէին: Աշա- կերտաց թիւոյն մէջ կը գտնուէր նաև Շիւլլէր, որ յիշեան բոլորովին տարբեր կոչում մը տեսնալով, վերապէս թո- ղուց փախաւ. և միշտ վախնալով որ դուքսը ինդրակներ չհասցնէ, թափա- ռական պտտեցաւ, աշխատելով և հրա- տարակելով միանգամայն իր թատրոնը գործիւնքը, որոնց մէջ ամենէն առա- ջինը եղաւ Խաղաղամբոխքը (Die Thri- sten): Տարմոյշատ գտնուած ժամանու- կը, հոնտեղէն անցաւ Սաքս-Վայմա- րի դուքսը կարողութեամբ, որ ներ- կայ ուղեց գտնուիլ Տօն Գարաշիւս- ռալին հանդիսին ընթերցման և Երկր- թիւնքի գործիւնքի:

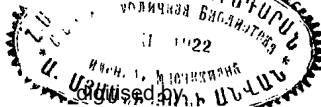
Հափ հաւնեցաւ, որ Շիւլլէրի Խորհրդա- կան վայմարի տնտղոսը տուաւ: Պէտք է ժամանակին ոգւոյն մէջ մոռնալ, ի- մանալու համար թէ ինչ մեծ պատիւ էր այս տնտղոսը, որուն առաջի կարգի ազ- նուականը կը փափաքէին, արդ աղքատ բանաստեղծ մը կ'արժանանար այսպի- սի անուան:

Ալ անկէ վերջը միտքը դրաւ Շիւլլէր երթալ հաստատուիլ ի վայմար, ուր արդէն կը վազէին գիտնականք Գեր- մանիոյ ամեն կողմէն, և զորոնք մեծա- պէս կը խրախուսէր դուքսն կարողու- Ազգոստ:

Շիւլլէր վայմար հասաւ 1787ի Օգոս- տոսի. արդէն Տօն Գարաշիւսի հռչակը կանխած էր զինքը, և կը յուսար դի- րաւ մուտք գտնալ յարքունիս: Վայմար հասնելէն քիչ վերջը այսպէս կը գրէր իր տղայութեան բարեկամի մը առ Մօ- ղէր. « Հասայ փափաքիս, Վայմար եմ և կարծես թէ յունական հին հողուն վրայ կը կոխեմ: Դուքսը ազնիւ անձն մ'է, ճշմարիտ հայր գիտութեանց: Ար- դէն ծանօթ են քեզ Գերմանիոյ պար- ծանքն, Հէրտէր, Վիլհանտ և ուրիշներ, ահա ես ալ անոնց մէջ կ'ապրիմ, և միտքս դրած եմ կենանք հոս անցընել և հոս իմ հայրենիքս գտնալ »:

Շիւլլէր բնութեամբ ընկերութիւն սի- րող ըլլալով, շուտով մտերմացաւ Վի- լանտի հետ որ Գերմանական մատե- նագրութեան նախահայր կը համարուի. և թէպէտ մէկերնին տարիքի մեծ տար-

Պրսւս.

1922-55

A.R.A.R. @

բերութիւն կար, այսու հանդերձ բարեկամութիւնը հաստատուն էր: Կեթէ՛ վայմարի ուրիշ պարծանք մը, նոյն միջոցին Հռովմէր. և Սմալթա դքսուհին, որ վայմարի արքունեաց ոգին էր, Խտալիա երթալու կը պատրաստուէր:

Վայմար հասնելէն երեք ամիս վերջը, Շիլլէր ճամբորդութիւն մը ըրաւ դէպ ՚ի Մայնինկէն, իր քոյրը տեսնալու, որ կը կարգուէր Ռայնիփալտ գրապետին հետ, և այս առթիւ բարեկալիք իր նախնի խնամակալը՝ Վոլփոկէն տիկինը: Հոն գտաւ նաև զԳուլիէլմոս Վոլփոկէն, երբեմն աշակերտակից ՚ի Վիլհելմսթէյնի, որ հետը ընկերեց մինչև ՚ի Ռուտովզատ, Վայմարէն քանի մը մղոն հեռու: Հոն առաջին անգամ տեսաւ Շիլլէր զՇարլոթ Լէնկէֆէլտ, խնամի Վոլփոկէններուն, որ յետոյ իր ամուսինը պիտի ըլլար: Երկու քորքէին Լէնկէֆէլտները, որոնց անդրանիկը հարսնացաւ Գուլիէլմոս Վոլփոկէնի և պզտիկը Շիլլէրի. երկու կանայքն ալ զիսնականք և առջինը մեզի նշանաւոր դրուածք մը աւանդած է, այն է Շիլլէրի վարքը:

Շիլլէր հետագայ տարւոյն ամբողջ ամառը՝ Մայիս ամսէն մինչև ցնոյեմբեր 1788ի Վոլքըլզատ աւանը անցուց, Ռուտովզատէ քիչ հեռու. և հոն սկսաւ աւելի զբաղիլ պատմական և մատենադրական գրուածք վրայ. մասնաւորապէս կը պատրաստէր Ստորին Նահանգաց ցեղաբնութեան պատմութիւնը, և աւելի մտադրութեամբ կը կարդար յոյն քերթողները:

Շիլլէր առաջին անգամ Ռուտովզատի մէջ հանդիպեցաւ Կեթէի որ իտալիայէն կը դառնար. և թէպէտ տեսաւ որութիւննին շատ համառօտ եղաւ, այսու հանդերձ Շիլլէր տեսաւ որ ինչ մեծ հեռավորութիւն կար մէջերնին. ահաւասիկ ինչպէս կը գրէր այս նիւթիս վրայք առ Քէօրնէր 1788ի Սեպտեմբերի.

« Վերջապէս կրցայ խօսիլ Կեթէի հետ. անցեալ կիրակի օրը ամբողջ իրեն հետ անցուցի... կրցանք շուտով ճանաչուիլ՝ բայց ընկերութիւննիս բաղմաթիւ ըլլալուն պատճառաւ, խօսակցութիւնը ընդհանուր էր... միով բանիւ, իրեն վրայ ունեցած մեծ գաղափարս չնուազեցաւ, բայց կը տարակուսիմ որ կարենանք միմեանալ, վասն զի շատ բաներ որոնք ինծի համար ցանկալիք են, իրեն համար անցած գացած են... աշխարհս այն աչքով չտեսնար որ իր զաւաթարքին տեսաւ որոյնք տարբեր են և բոլոր գաղափարնիս տեսաւ որոյնք են մը զժուար է հետեանք մը հանել. մնացածը՝ ժամանակը մեզի պիտի ցուցնէ »:

Իրաւցին այս առջի տեսութենէն այնպէս կը հետեւէր որ այս երկու մեծ հանճարները, բնաւ մէկմէկու ձեռք պիտի չտային: Ինչպէս կրնար Կեթէ խաղաղաբնորոշ թատերգութեան հաւանիլ, երբ իր Վէրդէլն անգամ իր վրայ դող կը բերէր, ինչպէս ինքն ալ կը վրայէ, և կը խորչէր այնպիսի անսկզբունք գրութենէ մը: Որով իրեն համար խոտեղ էր Շիլլէրի հանճարոյն առաջին արդիւնքը, որ շատ մը երիտասարդաց զայլթաղութեան առիթ էր, որոնք կ'ուզէին նմանիլ Կարոլոս Մուրի բնաւորութեան, որ խաղաղաբնորոշ զիսնացն էր:

Շիլլէր այս միջոցիս թէ իր Գիք Յունաստանի (Die Götter Griechenlands) գրուածքին վրայ կ'աշխատէր, և թէ միանգամայն կարգի կը դնէր Ստորին Նահանգաց Սպաստմութեան պատմութիւնը. որուն դաղափարը միտքը ծագած էր Տօմ Գարլախի համար յիշատակութիւնքը ժողովելու ատեն: Կենաց զանազան պարագաներ ստիպեցին զինքը երկար ատեն թողուլ զթատերգութիւնքը, պատմութեան ետեւ երթալու համար: Իր բարեկամներէն շատերը զարմացան և վշտացան իսկ մեծապէս այս նոր փոփոխութեան վրայ. անոնց թուոյն մէջէն Քէօրնէր, իր ամենէն մտերիմը, որուն ամեն բան կը հաղորդէր, չկրցաւ ծածկել իր մեղադրանքը, և զանազան թղթերով յանդիմանեց զՇիլլէր որ այսպէս կը փնաւորէր:

« Վերջապէս կրցայ խօսիլ Կեթէի հետ. անցեալ կիրակի օրը ամբողջ իրեն հետ անցուցի... կրցանք շուտով ճանաչուիլ՝ բայց ընկերութիւննիս բաղմաթիւ ըլլալուն պատճառաւ, խօսակցութիւնը ընդհանուր էր... միով բանիւ, իրեն վրայ ունեցած մեծ գաղափարս չնուազեցաւ, բայց կը տարակուսիմ որ կարենանք միմեանալ, վասն զի շատ բաներ որոնք ինծի համար ցանկալիք են, իրեն համար անցած գացած են... աշխարհս այն աչքով չտեսնար որ իր զաւաթարքին տեսաւ որոյնք տարբեր են և բոլոր գաղափարնիս տեսաւ որոյնք են մը զժուար է հետեանք մը հանել. մնացածը՝ ժամանակը մեզի պիտի ցուցնէ »:

ցընէր իր հանճարը: Քէօրնէրի թղթոյն պատասխանը, զոր գրեց Շիլլէր, շատ նշանաւոր է, որուն մէջ միանգամայն կը տեսնուի թէ իր վիճակը և թէ իր մտածութիւնքը պատմական ուսմանց վրայ. ասոնցմէ զատ կը ցուցնէ որ առջի գաղափարներէն շատերը արդէն սկսեր էին փոխուիլ:

« Թերևս կան ճշմարտութիւնք ալ, կը գրէ առ իւր բարեկամը, գրած կըշտամբանացդ մէջ, իբրու թէ ասկէ վերջը ալ արձակաբան մը եղայ. բայց ահաւասիկ այս նիւթին վրայը իմ կարծիքս:

« Նախ և հառաջ պէտք է որ ես գրէն ապրիմ, որով և անոր համեմատ աշխատիմ:

« Երկրորդ. ֆերթողական երկասիրութիւնք վայրկենական ներշնչումներ են. եթէ ուզեմ բռնի գրել, չեմ յաշողիր: Ներշնչումներ միշտ պատրաստ չեն, իսկ կենաց պիտոյքները միշտ մերձաւոր...

« Երրորդ. Անշուշտ չես ըսեր որ խոնարհութիւն կ'ընեմ, թէ ըսեմ որ՝ անսպառ չեմ. շատ գիտութիւն մը չունիմ, և ինչ որ ալ եմ՝ չափէս աւելի աշխատեցնէ: Օր օրունս վրայ աշխատութիւնս աւելի կը գծուարանայ, որովհետեւ շատ կը գրեմ: Վատնած գաղափարներու և նոր ընդունածներու մէջ համեմատութիւն չկայ. օր մը պիտի հասնի որ ալ ըսելիք պիտի չունենամ:

« Թատրերգութիւն մը շինելու համար գրքի մ'ալ պէտք չունիմ. բայց պէտք է բոլոր ուշադրութիւնս վրաս ըլլայ և հանգիստ ժամանակ ունենամ: Ընդ հակառակն պատմական աշխատութեանց մէջ գրեցող արդէն կէս մասը կը կատարեն: Երկուքին համար ալ անցուցած ժամանակս գրեթէ նոյն է, միայն այս տարբերութեամբ, որ պատմական գործ մը լմնցնելու ժամանակ շատ մը նոր գաղափարներ ստացած եմ, իսկ թատրերգութիւն մը լմնցուցած ժամանակս, ունեցածներէս մաս մը վատնած եմ:

« Պէտք չէ որ ես ինծի հարցնեմ թէ արդեօք ինչո՞վ պիտի ապրիմ երբ քա. նաստեղծութեան գարունս անցնի. ապագային համար ինծի ապրուստ մը պէտք չեմ հոգալ. և ո՞ր պիտի գտնամ զայն՝ թէ ոչ պատմական աշխատութեանց մէջ... »:

Շիլլէր արդէն ուրիշ նամակի մը մէջ գրած էր դարձեալ առ Քէօրնէր. « Տօն Գարնոսի համար երեք տարի աշխատեցայ և ուրիշ բան չվաստեցեցայ՝ բայց ունեւորեցայ ապերախտութիւնք: Սխալիմ Նախաւորաց Ապստամբութիւնը վեց ամսուան մէջ կը լմնցնեմ, և թերևս առնով անուն մը ստանամ »:

Շիլլէր վերապէս միտքը դրաւ որ համալսարանական ուսուցչութեան մը ետեւ ըլլայ իր պարուստը հանգիստ ճարելու համար: Քանի որ պատանի էր՝ բժշկութիւն ուզեց փորձել. յետոյ ի լայփցիկ դատաւորական ուսմանց վրայ աշխատեցաւ: Ռուտովշդատէ գառնալու ատեն Ենայի համալսարանը կանչուեցաւ իբրեւ փոխան-ուսուցչի՝ ընդհանուր պատմութեան: Այսպիսի ուսուցչութեան մը անուանուելուն լուրը ի սկզբան գինքը զարմացուց. չէր կարծեր որ այսպէս շուտով յաշողի. և առ Շարլոթ Լէկենֆէլդ գրած թղթին մէջ յետ իր զարմանքը յայտնելու կը յաւելու. « Ես ալ իմ վրաս կը ծիծաղեմ այս նոր պաշտօնին համար: Արդէն հիմա կուրնէ աշակերտներէն ոմանք իրենց ուսուցչէն աւելի պատմութիւն գիտեն: Առ այժմ այնպէս կը մտածեմ ինչպէս Սալբո-ֆանսա իր քաղաքապետութեան վրայ, որ երբ կ'ըզին ունենամ, գիտեմ ինչպէս պիտի կառավարեմ »:

Շիլլէր իր պատմութեան ընթացքին առջի տարին, հին պատմութիւնը ըրաւ մինչև Աղեքսանդր, ապա յետագայ տարիներուն մէջ կամաց կամաց մտեցաւ ԺՂ դարուն, զոր պսակ կը համարէր բոլոր անցեալ դարերուն, գիտութեանց յառաջելուն և քաղաքական փոփոխութեանց պատճառաւ, արդէն 89ին գաղղիական Յեղափոխութիւնն ալ սկըսելու վրայ էր: Շիլլէր Ենայի համա-

լսարանին ամենէն սիրեցեալ և բազմա-
թիւ ունկնդիր ունեցող ուսուցիչներէն
մէկը դարձեր էր : Իրաւցընէ հմուտ-
թեան նուազութիւնը զգալի էր , բայց
ունկնդիրը աչք կը գոցէին այս պակա-
սութեան իր աշխոյժ և եռանդուն ու-
ճոյն համար , որ երբեմն միակերպ
և արտասանական կերպարանք մ'ալ
կ'առնուր : Տեսնելով որ իր վրայ եր-
թալով կը շատնայ աշակերտաց համար-
մունքը , սկսաւ ինքն ալ գոհութիւն մը
զգալ և կը գրէր իր բարեկամներէն
մէկուն որ կը տեսնայ թէ « վերջապէս
բանի մը կարող է եղեր , և թէ աշխարհ-
քիս մէկ կողմ մը կարևոր է եղեր » :

Կարողութիւնը գոյութիւնը բանաստեղծ
պատմաբանին կարօտ վիճակը իմանա-
լով 1790ին իրեն 200 թալէր չնորհեց .
այն ատեն Շիլլէր համարձակեցաւ լէն-
կէնֆէլտ օրիորդին հաւանութիւնը իւրն-
գրել ամուսնութեան համար . և պակար
կատարուեցաւ վէնիկէն-Էնա գեղին
եկեղեցւոյն մէջ :

Որչափ որ Պատմութեան ուսուցիչ
էր , սակայն երեսի վրայ չէր թողուր իր
քերթողութիւնքն ալ , մանաւանդ թէ
ինչպէս կը գրէ առ քէօրնէր « Զբօսա-
նաց և միանդամայն 200 թալէրին ար-
ժանաւորելու համար , լնդհանուր պատ-
մութեան զատ , Ողբերգութեան կանո-
նաց վրայ ալ զաստիստութիւն մը կ'ը-
նեմ » :

Շիլլէրի պատմական վաստակոց մե-
ծադոյն արդիւնք կրնանք համարիլ Ե-
րեսնամեայ պատերազմին պատմու-
թիւնը , որուն առջի երկու դիւրը հրա-
տարակեց 1790ին : Իրմէ դարուկէս ա-
ռաջ եղած մեծ դէպքերն են որ կը
պատմէ , որ Պատմութեան մէջ Երես-
նամեայ պատերազմ անուամբ մնա-
ցած է . թէ ինչպէս նորադանդ իշխանը
զորոնք նախ գրգռեց թուռն կոմսը ան-
ձնական վրէժխնդրութեան մը պատ-
ճառաւ , ընդդէմ ելան ֆերտինանտոսի
Բ Սաարիոյ կայսեր : Նորադանդից մա-
սին ետեւէ ետեւ կը յաջորդեն զորավար-
ութեան մէջ , Էռնէստ Մանսֆէլտ քաջ և
միանգամայն անգութ զօրավարը , Գրիս-

տինոս Դ . Տանիմարքայի թագաւորը
և յետոյ նոր Պատմութեան վսեմ դիւ-
ցազանց մէկը և կամ ըսեմ մէկ հատի-
կը՝ Կուստաւոս Ստորֆ Շուետաց թա-
գաւորը : Փերտինանտոսի կողմանէ ալ
պակաս չեն մեծամեծ զօրավարներ
Տամբեր , Պրեքուս , Թիլլի՝ անգլի-
թեամբ հաւասար և գերազանց իսկ քան
զՄանսֆէլտ . և ասոնց պարագլուխ
գիւցազն մը՝ գոռոզն Վալդայն . զօրա-
վար մը՝ որ բաց 'ի նոր դարուս զօրա-
վարի մը կարևոր եղած յատկութիւն,
նեքէ , հին յունական և հռոմէական
զօրավարաց ճարտարութիւններն ալ
ունի :

Այս Երեսնամեայ Պատերազմին
պատմութիւնը , ինչպէս նաև Ստորին
Նախնական ապստամբութեան պատ-
մութիւնը , պէտք չէ խսալի , իբրև
պատմական և հմտական գործ մը դա-
տել : Ստորին Նախնական պատմու-
թիւնը կարծես իբրև արդարացուցիչ
մաս մ'է Տօն Գարրոսի : Պատմութիւնն
ալ թատերգութեան պէս մինչև վերջ
չհասնիր . և կանկ կ'առնու երբ Ալբայի
դուքսը Ֆրանսոսա կը հասնի : Թերևս
Ստորին Նախնական ապստամբու-
թեան պատմութեան մէջ աւելի հեղի-
նակին եռանդուն հանճարը դուրս կը
ցատէ , քան յերեսնամեայ պատե-
րազմին պատմութեան : Վերջինիս
մէջ միայն մեծապէս կը փայլին քանի
մը երևելի անձինք , որոնք արդէն պատ-
մութեան զարգերն են՝ ինչպէս Կուստա-
ւոս Ստորֆ , և Վալդայն : Բետ մա-
հուան Վալդայնի , պատմութիւնն ալ
յանկարծ արագաբար կը լմնայ . կը
տեսնուի որ հեղինակին գրիչը շարու-
նակել տուողը զիւցազուներն էին , և թէ
գրողը աւելի բանաստեղծ մ'է քան
պատմագիր :

Որչափ որ Շիլլէրի այս երկու պատ-
մական մեծ երկասիրութիւնքը , իբրև
պատմութիւն Գերմանական Մատենա-
պարտեան մեծ պարտի մը չեն ընել ,
այսու հանդերձ օրինակ մնացած են
նկարագրութեան , և դէպքերը աշխուժ-
ցնելով ներկայացընելու կերպին , և այս

մատիս մէջ գոնեա հետեւողներ դատած են դարուս գերմանացի պատմագրաց մէջ :

Այս երկու գործերէն զատ ունի նաև ուրիշ մանր պատմական գրութիւններ, որոնք այնչափ մեծ յարգ մը չունին, ինչպէս ժայռովրդոց գաղթն շուն վրայ, Եւրոպա առաջին խաչաւորաց ժամանակ, ֆրեդերիկոս Ա. կայսր Գերմանիայ, Գաղղիոյ Հենրիկոս Դի ժամանակ եղած խռովութիւններն, որոնք ամենն ալ պզտիկ ճառեր են, անշուշտ դասախօսութեանց առթիւ վը գրուած :

Պատմական երկատիրութեանց յաջորդեցին իմաստասիրականքը . և զարմանալին այն է որ Շիլլէրի պէս աշխոյժ, եռանդուն միտք մը, յարուսն ունենայ ֆանթի դրութեան : Քանիթ կը պնդէր որ մեր գաղափարը չեն համապատասխաներ իրաց ստույգ էութեան և մենք զաշխարհս չենք տեսնար ինչպէս որ է, այլ ինչպէս որ կ'երեայ . իրեն համար ստուգութիւնը միայն բարոյական աշխարհի մէջ կը գտնուէր, կամ 'ի ծանօթութիւնս քանդակեալս 'ի խորս խղճմտանաց և 'ի հաւատս ընդհանուր կարգաւորութեան : Շիլլէրի մտաց մէջ դիւրաւ տեղիք գտան այս դրութիւնքը և եռանդուն հետեող մը եղաւ ֆանթի . և այս նիւթին վրայ նամակներ ալ հրատարակեց, որոնք ստույգ ըսելով, նշանաւոր բան մը չեն կազմեր :

Այս իմաստասիրական կարծեաց վըրայ վիճաբանելովն եղաւ որ ծանօթացաւ կամաց կամաց Կեթէի հետ, և այնչափ եղաւ փոփոխակի տեսաւորութիւններն, մինչև բարեկամացան :

Կեթէ ալ իր երիտասարդ բարեկամին պէս ինքզինքը իմաստասիրական և բնապատմական խնդիրներու տուեր էր, կ'ուզէր յամենայնի սկզբնական միութիւն մը գտնալ, և այս գաղափարին արդիւնք է իր բուսաբանութիւնը : Մինչև այսօրս կը տեսնանք Քատուայի բուսաբանութեան պարտիզին մէջ այն նշանաւոր և հինաւուրց արմաւենին որ

Կեթէի այս ամեն գրութեանց պատճառ եղաւ, և որուն ըստ բարձրանալուն, տերևներուն տարբերութիւնը գինքը շատ կը գրգռէր : Բուսաբանական մասը լծողով, զոր կեթէ ուզենք մեկնաբանել շատ երկայն կը տենէ, ու միայն հետաքրքրական մասի մը վրայ մէկ քանի խօսք ըսենք՝ իբրև ճաշակ մը հեղինակին մեծ և միանգամայն տարօրինակ հանճարոյն . և որ այնչափ վէճերու և իրենն ալ զառնութեան առիթ եղաւ :

Կեթէ առանց անդրադառնալու այնպիսի դրութիւններ կազմած էր՝ որոնք ժամանակին բնախօսութեան բոլորովին կը հակառակէին, և մասնաւորապէս Գունցոց դրոշմներ որ իրեն ամենէն աւելի մտաց գրաւիչ նիւթն եղաւ : Այս գրութեանց գաղափարը իր մտացը մէջ յիտալիա ծագեցաւ : Վարժած Հիւսիսային երկնից ուր այն գեղեցիկ կապոյտ գոյնը և պայծառ լոյսը չունի ինչ որ յիտալիա, մեծապէս հիացաւ իտալիոյ երկնից : Կը գննէր որ ծովուն ջուրը գրեթէ ժամէ ժամ գոյնը կը փոխէր, և մտացը մէջ բացատրութիւններ կը փնտռէր : Հոովմ շատ մը նկարիչներու հետ խօսակցեցաւ : Կը հարցնէր անոնց որ գունոց բաղադրութեան մէջ ինչ ընդհանրական սկզբունք և կանոն մը կը պահէին, բայց տեսաւ որ բնաւ մէկը իրեն որոշ տեղեկութիւն մը չէր տար, և կէս մը աւանդութեամբ կը վարուէին, կէս մ'ալ ըստ աշխրհակի կամ դիպումով : Կեթէ միակերպ նոյն նիւթին վրայ կը դառնար կը խօսէր և վերջապէս երևակայեց որ կապոյտը անկարող գոյն է, և զանիկայ անուանեց Նոռագիւղ ստուեր մը, միջոց մը լոյսէն մութը անցնելու, և վերջապէս Հոովմ եղած գերմանացի նկարչաց խմբին մէջ սահմանուեցաւ որ կապոյտը գոյն չէր : Մինչև հարկ եղաւ որ հոշականուն նկարիչն տիկինն Ունգելիքա ֆաւֆման, տեսարան մը նկարէ յորում կապոյտը ամեննին չմոնայ, որ ըստ Կեթէի, շատ գեղեցիկ և ներգաշնակ եղաւ :

Այս գաղափարէն սխառ կամաց կա-
մաց առաջ երթալ, իւրաքանչիւր գու-
նոց արժեքին վրայոք : Ինչպէս որ կա-
պոյտը՝ ստուերին մերձաւոր է, ասանկ
ալ գեղինը՝ լուսոյն : Այս գոյներուն ու-
րիշ գոյներ ալ կը մերձենան, ինչպէս
գեղնազունին՝ նարնջագոյնը, կարմի-
ւը . կապոյտին՝ լեղակի գոյնը, մանի-
շակագոյնը : Այս երկու շարքին մէջտե-
ղը կը բռնէ կանաչը, իբրեւ խառնուրդ
երկու գլխաւոր գոյներուն : Այսպէս ա-
մենայն գոյն, լուսոյ կամ ստուերին
խառնմանն աստիճանաւորութեամբը
ձևացած է . մէկ մասին մէջ լոյսը կը
տիրէ, միւսոյն մէջ ստուերը, ելլող և
իջնող սանդուխ մը կը կազմեն, որ կա-
նաչի վրայ իբրեւ կեդրոն յենած, մէկ
կողմանէ ստուերին մէջ ընկղմած է անց-
նելով մանիշակագոյնը, լեղակի գոյնը
և կապոյտը, և միւս կողմանէ դէպ ի
լոյս կը բարձրանայ անցնելով կարմիրն,
նարնջագունին և գեղնագունին մէջէն :
Բայց լիէ բնութեան մէջ ինչպէս կը
կերպաւորուին լուսոյն այս աստիճանա-
ւորութիւնքն, որով գոյները կը ծնա-
նին, կեթէ շոշաւնցիկ միջոցներով
կ'ըսէ . և օրինակ կը բերէ արեւուն լոյսը
որ շողեաց մէջէն մանաւառ ժամանակ,
յաջորդաբար կ'առնու զանազան աս-
տիճաններ գեղնագունին, նարնջագու-
նին, կարմրի, մինչև կանաչին ալ :

Յետոյ կըսկսի բացատրել որ այս
գոյները ինչ ազդեցութիւն ունին մար-
դուս նիւթական և բարոյական կենաց
վրայ : Դեղինը պարզ գուարթ է քաղցր
գոյն մ'է, կ'ըսէ, մարդուս վրայ տաք և
հաճոյական տպաւորութիւն մը կ'ընէ,
և պատկերներուն մէջ պայծառ և կա-
րեւոր կէտերու մէջ կը պատշաճի : Իր
սուբյեկտեան ազդեցութիւնը, այն ա-
տեն կ'իմանանք, երբ ձմեռ ատեն գէշ
օդոյ միջոց գեղին ապակոյ մէջէն տե-
սարան մը դիտենք : Մարդուս աչքը կը
զուարթանայ, կուրծքը կը բացուի և օդը
կը պայծառանայ, կարծես որ ջերմու-
թիւն մը կ'ընդունինք :

Ինչպէս գեղինը միան է լուսոյ՝ այս,
պէս կապոյտն ալ խաւարի : Այս գոյնը

մեր տեսութեան վրայ տարօրինակ և
գրեթէ անսահմանելի տպաւորութիւն
մը ունի : Իբրեւ գոյն ունի զօրութիւն մը .
և իր յատկութեան մէջ զմայլելի ուն-
չութիւն մ'է : Թէ ձգիչ և լի է միանգա-
մայն անախտօք յատկութիւն մը ունի :
Էրկինքին բարձր կտորները, հեռու լեռ-
ները մեզի կապոյտ կ'երևան, և կապ-
տագոյն իր մը, մակերեկոյթ մը լի է պէտ
մերձաւոր ալ ըլլայ, կարծես մեզմէ
խոյս կուտայ : Կապոյտը պարզ զգացումն
մը կուտայ մեզ . կապոյտ ներկուած սե-
նեակ մը ընդարձակ կ'երևայ, բայց
միանգամայն պարապ և ցուրտ . կա-
պոյտ ապակի մը առարկաները մեզի
տխուր կ'երևցնէ : Այն ատեն կապոյտը
մեզ ակործելի է երբ ուրիշ աւելի կեն-
դանի գունոյ մը հետ խառնենք : Ինչ-
պէս ծովուն կանաչ գոյնը ակործելի է :

Ահաւասիկ եթէ էի պէս մեծ հան-
ճար մը իր ժամանակը այսպիսի ունայն
և տարօրինակ մտածութեանց կը վատ-
նէր . այնպէս որ իրեն համար կարծես
աւելի մեծ նիւթեր դարձեր էին գու-
նոց բաղադրութիւնքը քան իր բանաս-
տեղծական գրութիւնքը :

Երկու հոշականուն բանաստեղծից
կեանքին մէջ կէտ մը կայ, որով շատ
կը նմանին իրարու : Բանաստեղծու-
թեան աստիճանը փառաւորացին և
փառաւորացնելովն աւելի դժուարա-
ցուցին : Իրենց համար բանաստեղծը
միայն վառվառն երևակայութեամբ
անձ մը չէ և կամ ով որ հարուստ և
ներդաշնակ լեղուով կը խօսի, որչափ
որ մեծ են այս յատկութիւնք, սակայն
եթէ էի և Շիլլէրի դիմաց բանաստեղ-
ծութեան սահման չեն : Կը պահան-
ջեն որ բանաստեղծը ունենայ միանգա-
մայն լայնածաւալ միտք մը, որով կա-
րենայ տիրել իր դարուն վրայ, և ա-
ռաջնորդ ըլլալ իր ժամանակակցաց, և
յինքեան ցուցնել բոլոր դարուն քա-
ղաքականութիւնը և ծանօթութիւնքը :
Այս պատճառաւ է որ կը տեսնանք
գեթեթէ ինքզինքը տուած Բնական Պատ-
մութեան, և Շիլլէր՝ Պատմութեան և
Իմաստասիրութեան : Եւ այս երկու մեծ

Հանճարները նախ մէկմէկէ հեռու թափառելէն վերջը՝ իրենց հանճարէն դուրս սահմանի մը մէջ հանդիպեցան մէկմէկու և միաբան դարձան նորէն առ Մուսայա։ Անկէ ետեւ բնաւ մէկը երկասիրութիւն մը չէր հրատարակեր առանց միւսոյն ցուցնելու և իր կարծիքը ընդունելու։ այսպէս երկար ժամա-

նակ առաջ քալեցին իրենց ասպարիզին մէջ՝ մինչև որ անանկալ և տարածամ մահ մը յափշտակեց զկրտսերագոյնը՝ այն է զՇԻԼԷՐ 46 ամեայ, մինչ Նեթէ 56 տարուան էր և դեռ ասպրեցաւ անմիտ թար իր սիրելի և մտերիմ բարեկամին մահուան վրայ մինչև 1832։

ԱՐՏԱՇԷՍ

ԱՆՁԻՆՔ

ԱՐՏԱՇԷՍ, Որդի Քաղաքեայ Պարսից տրբայի։
ՇԱՊՈՒՆ, Եղբայր նորա։
ԱՐՏԱԻԱՆ, Զօրավար Պարսից։

ԱՐՏԱԿ, Որդի Արտուանայ։
ՄԻՀՐԻՍ, Ապարապետ։
ԱՐՇԱՄ, Զինակեր։

Տեսարանն է 'ի Շօշ յարքունիս Պարսից։

ԱՐՏԱՐՈՒՄԻՆ Ա.

ՏԵՍԻԱ Ա.

Արբակ եւ Շապուհ

ԱՐՏԱԿ

Մնա խաղաղութեամբ։

ՇԱՊՈՒՆ

Ի՞նչ ինձ Արբակ, յո՞ երթաս։

ԱՐՏԱԿ

Ա՛հ իմ Շապուհ, ահաւաստի առաւօտն մերկանայ. և եթէ ազդ լիցի հօր քում ֆաներքսեայ եթէ ես հակառակ նորա անօրէն հրամանացն հասեալ կամ այսր յարբուներս, ոչ բաւեսցես դու ինքնին արքայորդիդ կալ ինձ 'ի թիկունս։

ՇԱՊՈՒՆ

Իմաստութեամբ է երկիւղդ. սակայն հայր մեր ֆաներքէս յարբունեաց աստի միայն՝ զքեզ հալածեաց, ոչ 'ի քաղաքիս. մարթ է քեզ կալ ուրեր 'ի Շօշ քաղաքիս, չե՞ և հատեալ մեր ամենայն յոյս. այն զի և այնմ չես ինչ անտեղեակ զի հոյր քո Ար-

տուան 'ի բոն ունի զսիրտ հօր մերոյ, և յոր կողմ և կամի շրջէ զնա, և իշխանութիւն ունի մօտենել յամենայն շտեմարանս մեր, և եղբայր իմ Արտաշէս բարեկամ քո է. զօրականն և ժողովուրդ 'ի քեզ են հարեալ, և արքայութիւնս մեր 'ի քո բազուկ ասպատան կայ. յայսչափ բարեկամաց միջի գտցես քեզ արդեօք զօրավիզն զոր և օգնական։

ԱՐՏԱԿ

Քաջ է. այլ զեղբայր քո մի 'ի զուր գումարեր ինձ 'ի թիկունս, զի և 'ի նմանէ ոչ սակաւ քան թէ 'ի հօրէ իմմէ երկմտութեամբ թերացեալ է արքայ։ Իսկ բարեկամութիւնն ուսմիկին յեղյեղուկ անօգուտ է և սնտոյ՝ եթէ ձեռն արքայի անդ ոչ հովանացի։ Ո՛չ ահա ամենեւին տիգօք աչաց խաղացեալ են յիմ վերայ, և ո՞ր իցէ յոյսն. նա աւանիկ և քեզ մեծապէս է վրտանգ, զի կասկածանս ի վերայ կասկածանաց յաւելումք ֆաներքսեայ և ինձ տազնապ անհնարին. զի առ ձեզ կալով ոչ կարողմ վայելել ի սէր քո՝ իմ բարեկամիդ, իմ առ ձեզ միամտութեամբ բարեկամութիւն՝ զիս պարտաւոր արար. ապա ոչ սուհնեալ ևս կամ մեռայց և կամ պատուոյ